

DOI 10.33099/2618-1614-2021-14-1-21-30

УДК 355.02(477)

Р. І. Тимошенко,*доктор військових наук,
старший науковий співробітник,
заступник начальника Генерального штабу
Збройних Сил України, генерал-лейтенант,***А. К. Павліковський,***кандидат військових наук, доцент,
начальник центру воєнно-стратегічних досліджень,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського, полковник,***М. М. Лобко,***кандидат військових наук, доцент, провідний науковий
співробітник центру воєнно-стратегічних досліджень,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського*

Модель системи оборони України

У статті на основі аналізу вітчизняного законодавства розглядаються питання оборони, системи оборони, моделі системи оборони України, її сутність, побудова з використанням системного підходу. Розкриваються поняття «оборона України», «система оборони», «модель системи оборони України». Сформовано структурно-описовий обрис «моделі системи оборони України».

Проаналізовані, узагальнені й наведені характерні риси моделей системи оборони деяких інших держав світу. Визначаються складові та їхні функції, структура моделі системи оборони України, відношення, зв'язки та взаємодія між її елементами під час виконання покладених функцій і завдань оборони.

Ініціюється наукова дискусія із залученням науковців, фахівців, експертів щодо подальшого реформування і розвитку системи оборони України та формування її перспективної моделі.

Автори мають намір продовжити публікацію низки статей, присвячених розвитку системи оборони, певних складових та формування її перспективної моделі, що має забезпечити підвищення рівня обороноздатності держави.

Ключові слова: оборона України, система оборони, модель системи оборони, складові моделі системи оборони.

© Р. І. Тимошенко, А. К. Павліковський, М. М. Лобко, 2021

Постановка проблеми. Вивчення досвіду відсічі збройній агресії РФ проти України показало, що існуюча система оборони не повною мірою забезпечила виконання завдань оборони. У результаті збройної агресії Росією був анексований і тимчасово окупований Крим і частина території Донецької та Луганської областей. Україна зазнала значних втрат у військовій силі, фінансово-економічній, соціальній та інших сферах життєдіяльності. Подальші події переконливо показали, що існуюча система оборони є застарілою, неповороткою, загальмованою в прийнятті рішень та здійсненні необхідних заходів і дій для їх реалізації. Тож виникла нагальна потреба в суттєвому оновленні чинної системи оборони та формуванні її перспективної моделі, основаної на принципах і стандартах НАТО.

Слід зазначити, що в Україні триває оборонна реформа. Одним з ключових завдань оборонної реформи є формування перспективної моделі Збройних Сил та інших складових сил оборони [1, 2]. Водночас відбувається трансформація органів державної влади, пов'язаних з обороною держави. І на цьому шляху вже зроблені певні кроки. Так, у березні 2015 р. створений новий орган Ради національної безпеки і оборони України – Воєнний кабінет, який є її робочим органом в особливий період і здійснює функції забезпечення прийняття рішень та виконання завдань оборони держави. Для забезпечення вирішення питань розвідувальної діяльності при Президенті України створений Комітет з питань розвідки. Законодавчо передбачене утворення на території Донецької та Луганської областей військово-цивільних адміністрацій, призначених для забезпечення дії Конституції та законів України, безпеки й нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі в протидії диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи. Під час уведення в Україні або в окремих районах правового режиму воєнного стану для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом з військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Сьогодні триває пошук оптимальних структур органів виконавчої влади, зокрема тих, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням (виконанням) завдань оборони держави, органів військового управління Збройних Сил України, інших складових сил оборони та подібних інституцій.

Оборонна реформа ще триває. Тож завдання наукової спільноти, експертів, фахівців, на думку авторів, і полягає в необхідності «висвітлити дорогу практиці» для забезпечення ефективного реформування та подальшого розвитку існуючої системи оборони України, її елементів та формуванні її перспективної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, так чи інакше пов'язані із системою оборони держави та її моделлю, розглядали як вітчизняні, так і іноземні вчені, фахівці, експерти. Однак дослідження авторів здебільшого стосувалися певних складових цієї моделі. Так, у [3, 4] розглядалися питання розбудови сучасної європейської моделі сектору безпеки та оборони України як важливого компонента моделі системи оборони, моделі управління постачанням сил сектору безпеки та оборони в єдиній системі матеріально-технічного забезпечення тощо. У [5, 6] досліджувалася модель оборонного планування за аналогією з НАТО та модель бойових дій сил і засобів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ. Цілісно модель системи оборони нашої держави в наукових публікаціях не розглядалася.

Окремо слід зупинитися на підходах до визначення моделей оборони, наведених у [7]. У цій статті автор визначає гіпотези щодо моделей оборони для кращого розуміння систем оборони, які існують у різних державах, а також цілей кожної моделі й фактичних результатів її існування.

Метою статті є на основі аналізу вітчизняного законодавства, наукових публікацій, найбільш характерних моделей системи оборони деяких держав світу розкрити сутність, склад і структуру моделі системи оборони України та ініціювати наукову дискусію із залученням науковців, фахівців, експертів щодо подальшого реформування та розвитку цієї системи та побудови її перспективної моделі.

Викладення основного матеріалу. Оборона України базується на положенні Конституції України: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [8]. «Оборона України становить собою систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [9].

Тож оборона України розглядається як система заходів держави з підготовки оборони, які проводяться в мирний час у різних сферах життєдіяльності держави та її захист у разі збройної агресії. Система заходів держави з підготовки до оборони та її захисту показана на рисунку 1.

Однак сама «система заходів держави» є суто переліком установлених заходів, виконання яких забезпечать підготовку та оборону держави. Для реалізації встановленої «системи заходів держави» потрібно визначити відповідні суб'єкти державної влади, які мають бути наділені відповідними повноваженнями, функціями і завданнями з їх виконання, та задіяти необхідні сили й засоби держави. Сукупність визначених суб'єктів, діяльність яких спрямована на досягнення єдиної мети щодо забезпечення оборони, та задіяні для цього сили

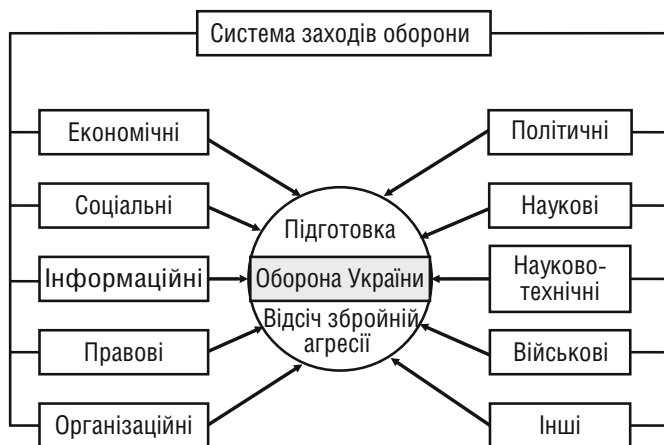

Рис. 1. Узагальнена структурна схема системи заходів оборони держави

й засоби держави становлять собою «систему оборони України».

Отже, **система оборони України** – це організована державою сукупність органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, всіх складових сектору безпеки та оборони України, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки, інших складових, об'єднаних метою й завданнями, що здійснюють законодавчо встановлені повноваження, функції та завдання щодо забезпечення підготовки до оборони, оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й інших національних інтересів у разі збройної агресії.

Як зазначено вище, існуюча система оборони України не повною мірою забезпечила виконання завдань оборони під час збройної агресії РФ. Отже, її необхідно дослідити й визначити комплекс заходів щодо реформування і подальшого розвитку.

З метою проведення наукових досліджень, пошуку шляхів подальшого реформування та розвитку системи оборони необхідно сформулювати модель системи оборони України.

*Довідково. Під моделлю («модель», фр. *modèle* від лат. *modulus* «міра, аналог, взірць») слід розуміти аналог (як правило, зменшений чи уявний образ) об'єкта – оригінала (процеса, явища, системи), що підлягає науковому дослідженню з певною метою, прообраз, опис або зображення якогось об'єкта.*

Модель – це проєкт, інформаційне, натурно-матеріальне чи описово-макетне уявлення об'єкта.

Модель відображає наявне чи ймовірно існуюче, дає змогу проводити його вивчення, оцінювати з використанням різних наукових методів і методик, ставити експерименти й отримувати нові наукові знання, створювати образи майбутнього об'єкта, висувати наукові гіпотези та на основі цього створювати нове, розробляти рекомендації щодо вдосконалення, модернізації,

реформування, розвитку, набуття нових властивостей, можливостей тощо.

Існують різні види моделей, які мають відповідати певним вимогам.

Формуючи модель системи оборони, слід зазначити, що вона має містити певну кількість елементів (компонентів), які виконують визначені їм функції з оборони держави. Вона є багаторівневою та ієрархічною. Однак ця модель – це не лише набір певних елементів, а й відображення відношень і взаємозв'язків між ними, які виникають у процесі її функціонування.

Зазначена модель системи оборони має відображати властивості цієї системи, які забезпечують стійкість її елементів, функціонування та виконання завдань оборони у складних умовах обстановки, прийняття оптимальних рішень у військовій сфері, сфері оборони та військового будівництва, їх реалізацію та досягнення визначених воєнно-політичних і воєнно-стратегічних цілей.

Модель системи оборони є складною та охоплює всі інституції державного устрою, встановленого законодавством держави, котрі мають повноваження, функції та завдання в частині підготовки, здійснення оборони та її забезпечення (сприяння). Вона повинна об'єднувати військові, невійськові, виробничі, інформаційні, ресурсні й інші можливості всіх її складових.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що **модель системи оборони України** відображає визначену сукупність елементів (компонентів) органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, національної економіки, сектору безпеки та оборони, цивільного захисту, інших складових державного устрою, яким законодавчо визначені повноваження, функції та завдання з реалізації системи заходів держави щодо підготовки оборони та її захисту в разі збройної агресії.

Сформована модель є відповідним структурно-описовим обрисом, що утворює загальний вигляд системи оборони. Вона надає уявлення про систему оборони, її призначення, склад, структуру, розкриває характер і ті чи інші властивості. Сформована модель дає змогу досліджувати систему оборони, проводити певні експерименти, вносити необхідні зміни, уточнення, вдосконалювати та формувати її перспективну модель.

Слід додати, що в Україні за відсутності відповідної моделі спостерігаються науково необґрунтовані спроби вдосконалити існуючу систему державного управління, зокрема ті її складові, що належать до сфери оборони.

Так, у 2019 р. було ліквідоване Міністерство аграрної політики та продовольства України, а його функції передані до утвореного Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (замість існуючого на той час Міністерства економічного розвитку і торгівлі). Це призвело до появи низки нових проблем в аграрній сфері. Тому всього за рік в уряді було прийняте рішення про відновлення Міністерства аграрної політики та продовольства України. Міністерство промислової

політики України в березні 2014 р. було приєднане до Міністерства економічного розвитку і торгівлі, а в липні 2020 р. утворене Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України (відповідальне за формування та забезпечення реалізації державної промислової політики у сферах розвитку стратегічних галузей промисловості). Подібні «експерименти» проводились і з іншими міністерствами (Міністерством інформаційної політики України, Міністерством культури, молоді та спорту України (до 30 березня 2020 р.; нині Міністерство культури та інформаційної політики та Міністерство молоді і спорту України)).

Інший характерний приклад. За період 2014–2020 рр. тричі створювався та переформовувався координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президенті України. Зрозуміло, що реформування за так званим методом «спроб і помилок» негативно впливає на діяльність як зазначених органів, їхніх посадових осіб, так і системи державного управління загалом та у сфері оборони зокрема.

Розглядаючи модель системи оборони слід зазначити, що кожній державі притаманна своя модель. Вивчення й узагальнення досвіду побудови цих моделей показало, що на сьогодні існують кілька типів моделей системи оборони. Основними з них є такі.

Радянська модель системи оборони базувалася на ленінському вченні про збройний захист завоювань пролетарської революції. Її сутність полягала в тому, що у випадку нападу імперіалістичних держав СРСР проводив мобілізацію, за результатами якої держава ставала «військовим табором». Це передбачало мобілізацію всієї держави, всіх її ресурсів (людського, економічного, військового, соціального, інформаційного потенціалів) для оборони. При цьому вводився воєнний стан, запроваджувалося дозоване виділення матеріальних засобів для задоволення життєво необхідних потреб населення, 10–14-годинний робочий день, суттєве скорочення соціальних послуг і першочергове виділення ресурсів для потреб оборони. Подібний підхід в основному характерний і для сьогоденної РФ.

Швейцарська модель системи оборони будується за принципом «тотальної оборони» (або «всеосяжної оборони») коли військовозобов'язані, які здатні носити зброю та в мирний час перебувають у резерві, за необхідності стають до лав збройних сил і відповідних військових формувань і виконують у складі підрозділів визначені завдання з оборони. При цьому зброя та військово спорядження військовозобов'язаних можуть зберігатися за місцем їх проживання, а військова техніка й запаси матеріально-технічних засобів – у визначених місцях складування.

Така модель системи оборони характерна для держав, котрі сповідують принцип нейтралітету (Швейцарії, Австрії, Фінляндії тощо).

Моделі системи оборони держав – членів НАТО також різняться між собою. Однак вони формують модель системи оборони, виходячи з принципу забезпечення

колективної безпеки та оборони, який передбачає розподіл функцій і завдань оборони за відповідною спеціалізацією та поділ збройних сил на національний компонент і контингенти, що входять до складу об'єднаних сил під єдиним командуванням НАТО.

Розглядаючи модель системи оборони України, слід зазначити, що вона є складною, ієрархічною, функціональною та охоплює значну кількість елементів. Тому за функціональною ознакою її доцільно умовно розділити за відповідними компонентами (рис. 2).

Довідково. Поняття «компонент» слід розуміти як складову цілого, що становить собою сукупність певних елементів, об'єднаних за функціональною ознакою.

Першою складовою моделі доцільно визначити ті її елементи, на які покладається виконання функцій управління проведенням комплексу заходів з підготовки держави до оборони та керівництво обороною під час відсічі збройній агресії. Такою складовою має бути *керівний компонент*.

До керівного компонента слід віднести:

- Президента України;
- Верховну Раду України;
- Раду національної безпеки і оборони України,

Воєнний кабінет;

• вищий колегіальний стратегічний орган військового керівництва обороною держави в особливий період (Ставку Верховного Головнокомандувача);

- Кабінет Міністрів України;
- міністерства, центральні та інші органи виконавчої влади;

• місцеві державні адміністрації, ради оборони (Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя), військово-цивільні (військові) адміністрації (в разі їх утворення);

- органи військового управління;
- органи місцевого самоврядування, на які покладене здійснення повноважень у сфері оборони.

Коротко охарактеризуємо вказані елементи цього компонента.

Президент України відповідно до Конституції України є главою держави, Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, очолює Раду національної безпеки і оборони України, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави [8]. Вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та в разі збройної агресії проти України, загрози нападу, небезпеки державній незалежності України приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні чи в окремих її місцевостях. Як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України видає накази і директиви з питань оборони [9].

Комітет з питань розвідки утворений з метою вдосконалення системи забезпечення керівництва, координації та контролю за діяльністю розвідувальних органів України [10].

Верховна Рада України є органом законодавчої влади в Україні, в межах повноважень, визначених Конституцією України, здійснює законодавче регулювання питань сфери оборони [8].

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері оборони в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України [8, 11].

Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України в особливий період. До його основних завдань належать:

- обговорення пропозицій щодо застосування сил і засобів структур сектору безпеки та оборони України для відбиття збройної агресії проти України;

- керівництва стратегічним розгортанням, підготовкою й застосуванням сил і засобів структур сектору безпеки та оборони України для стратегічних дій, операцій, бойових (спеціальних) дій;

- організації взаємодії сил і засобів структур сектору безпеки та оборони України, а також із центральними (місцевими) органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування під час виконання покладених на них завдань в особливий період;

- визначення потреб оборони;

- переведення національної економіки для функціонування в умовах особливого періоду;

- прийняття рішень про загальну або часткову мобілізацію, демобілізацію;

- інших питань щодо забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період [12].

Згідно з [13] передбачене створення вищого колегіального стратегічного органу військового керівництва обороною держави в особливий період. Пропозиції про утворення цього органу та його персональний склад затверджуються рішенням Ради національної безпеки і оборони України та вводяться в дію Указом Президента України. Відповідно до [9] встановлено, що таким органом має бути Ставка Верховного Головнокомандувача. Вона призначена для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період. Президентом України затверджене Положення про зазначений орган [14].

Кабінет Міністрів України забезпечує в межах своєї компетенції державний суверенітет України, виконання актів Президента України у сфері оборони держави, контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує та контролює їх

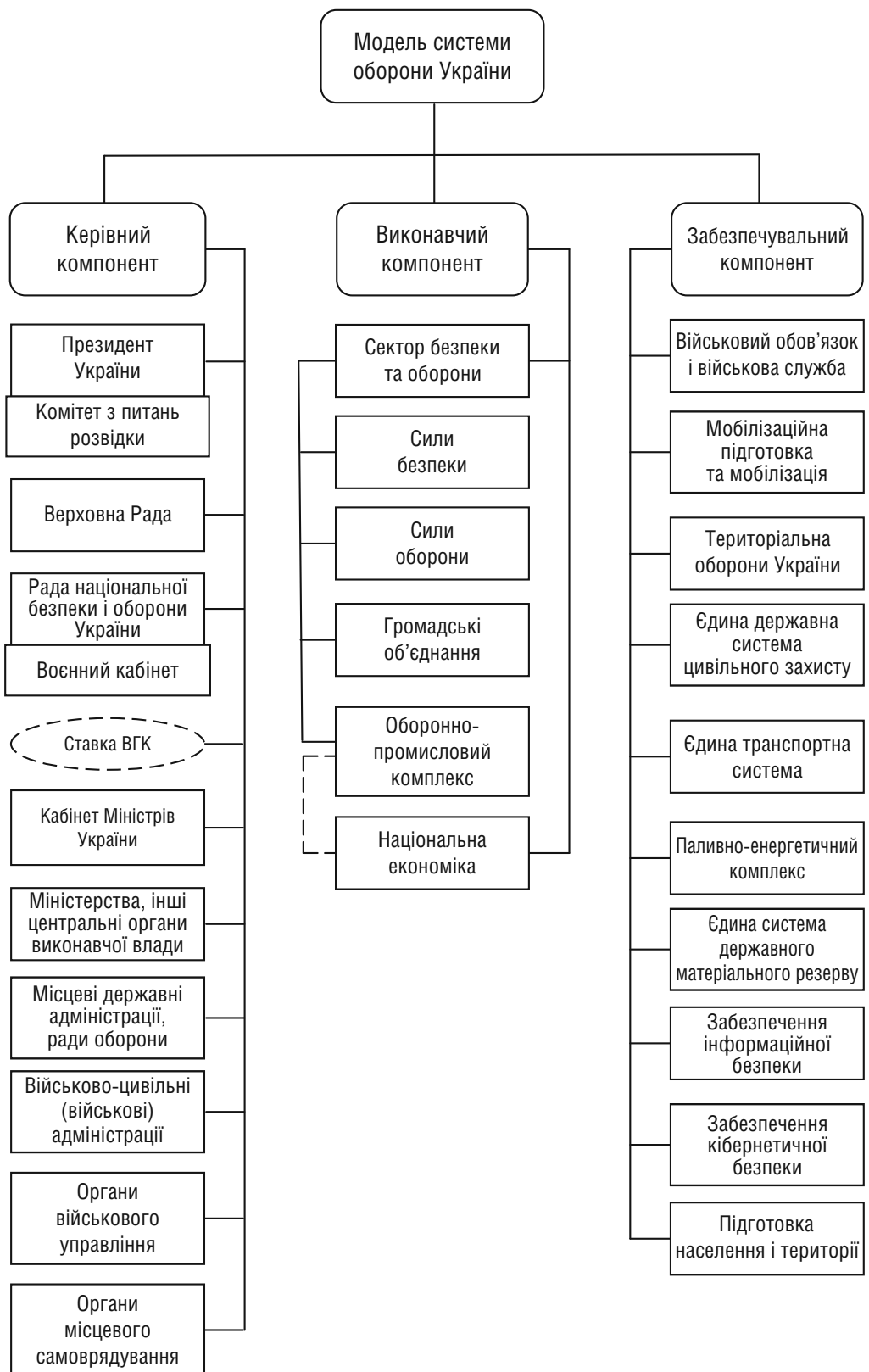

Рис. 2. Структура моделі системи оборони України

виконання і несе в межах своїх повноважень відповідальність за забезпечення оборони України [15].

Міністерства, центральні та інші органи виконавчої влади у взаємодії з Міністерством оборони України в межах своїх повноважень організують і забезпечують виконання законодавства у сфері оборони, сприяють Збройним Силам України у виконанні ними завдань, здійснюють їх належне забезпечення за напрямками діяльності, планують, організують і контролюють виконання заходів підготовки оборони, мобілізаційної підготовки відповідних органів управління, установ, організацій і підприємств усіх форм власності відповідних галузей національної економіки, створюють і утримують визначені Кабінетом Міністрів України резерви матеріальних і фінансових ресурсів. Здійснюють згідно із законодавством інші повноваження у сфері оборони України [9].

Місцеві державні адміністрації, забезпечуючи на відповідній території виконання підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, посадовими особами і громадянами Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади з питань оборони, виконують передбачені законодавством заходи щодо підготовки оборони, мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації на відповідній території, організують і виконують завдання територіальної оборони. В особливий період для керівництва виконанням на відповідній території заходів щодо оборони України їхнім рішенням утворюються ради оборони (Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя) [9].

Військово-цивільні адміністрації – це тимчасові державні органи в селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (в разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони) і забезпечують дії Конституції та законів України, безпеку і нормалізацію життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройній агресії Російської Федерації [16].

Військові адміністрації населених пунктів утворюються в одному чи декількох населених пунктах (селах, селищах, містах), у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, в тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання, або припинення їхніх повноважень згідно із законом [17].

Органи військового управління – центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Служба зовнішньої розвідки України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, ко-

мандування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначених для виконання функцій з управління, в межах їхніх компетенцій, а також військові комісаріати (територіальні центри) [9].

Органи місцевого самоврядування у галузі оборонної роботи забезпечують організацію та участь у здійсненні на відповідній території заходів, пов'язаних з підготовкою оборони, мобілізаційною підготовкою, територіальною обороною та цивільним захистом. Здійснюють інші повноваження в галузі оборонної роботи, передбачені законами [9].

Наступною складовою моделі необхідно визначити *виконавчий компонент*. До нього слід включити такі елементи:

- сектор безпеки та оборони України;
- національну економіку та інші підприємства, установи промисловості всіх форм власності, котрі беруть участь у забезпеченні оборони.

Сектор безпеки та оборони України складається із чотирьох взаємопов'язаних складових: сил безпеки; сил оборони; оборонно-промислового комплексу; громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

На сектор безпеки і оборони України покладається оборона України, захист її державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державного кордону України, її конституційного ладу та інших завдань із забезпечення національної безпеки та оборони.

Основним виконавчим елементом сектору є сили безпеки і сили оборони.

До складу сектору безпеки та оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику [13].

Національна економіка України як структурно, так і організаційно є єдиною системою взаємозв'язаних і взаємодіючих галузей виробництва (промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту, зв'язку тощо), територіальних комплексів, сфери послуг (освіти, охорони здоров'я, культури) і сфер діяльності людей, яка здійснює забезпечення оборони в усіх видах ресурсів, потреб Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення всім необхідним для виконання завдань оборони та забезпечення життєдіяльності населення [15].

Однією з важливих складових національної економіки є оборонно-промисловий комплекс України, який становить сукупність органів державного управління, підприємств, установ та організацій промисловості й науки, які розробляють, виробляють, модернізують та утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для досягнення оперативних спроможностей сил і засобів сектору безпеки та оборони, їх оснащення й матеріального забезпечення, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами [13, 15]. Слід зазначити, що згідно з [13] оборонно-промисловий комплекс структурно входить до складу сектору безпеки та оборони України, однак практичну діяльність його підприємства здійснюють спільно з підприємствами національної економіки.

До наступної складової моделі слід віднести *забезпечувальний компонент*, до якого належать елементи:

- військового обов'язку та військової служби;
- мобілізаційної підготовки та мобілізації;
- територіальної оборони України;
- єдиної державної системи цивільного захисту;
- єдиної транспортної системи України в особливий період;
- паливно-енергетичного комплексу в особливий період;
- єдиної системи державного матеріального резерву України;
- забезпечення інформаційної безпеки;
- національної системи кібернетичної безпеки;
- підготовки населення й території держави до оборони.

Перелічені елементи безпосередньо не виконують завдання оборони, однак вони здійснюють різноманітні функції з її підготовки та забезпечення (сприяння).

Коротко охарактеризуємо визначені елементи.

Військовий обов'язок та військова служба. Вітчизняним законодавством встановлено, що захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Для забезпечення виконання конституційного обов'язку встановлено військовий обов'язок та військову службу громадян. В Україні військовий обов'язок громадян та військова служба реалізуються через запроваджену змішану систему комплектування особовим складом (військовозобов'язаними) Збройних Сил України, військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення.

Військовий обов'язок встановлюється для підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військово-службовцями [18].

Військовий обов'язок охоплює:

- підготовку громадян до військової служби та приписку до призовних дільниць;
- прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу;
- проходження військової служби;
- виконання військового обов'язку в запасі;
- проходження служби у військовому резерві.

Громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою.

У випадках, передбачених законом, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за контрактом) проходити військову службу у Збройних Силах України.

Відповідно до військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії:

- допризовники – особи, які підлягають приписці до призовних дільниць;
- призовники – особи, приписані до призовних дільниць;
- військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;
- військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;
- резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування в мирний та воєнний час.

Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за відповідних умов).

Видами військової служби встановлено:

- строкова військова служба;
- військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- військова служба за контрактом осіб рядового складу;
- військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;
- військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки;
- військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;
- військова служба за призовом осіб офіцерського складу.

В Україні встановлені основи мобілізаційної підготовки та мобілізації. Мобілізаційна підготовка та мобілізація є складовими комплексу заходів, які здійснюються з метою забезпечення оборони держави.

Мобілізаційна підготовка становить комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час із метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, сил цивільного захисту, підприємств, установ та організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Мобілізація є комплексом заходів, що здійснюються з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу [19].

Територіальна оборона України є системою загальнодержавних військових і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період для забезпечення оборони держави [9].

Єдина державна система цивільного захисту становить собою сукупність органів управління, сил і засобів центральних та місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту. Зазначена система складається з функціональних і територіальних підсистем та їхніх ланок. Її основною функцією є забезпечення захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їхніх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [20].

Єдина транспортна система України в особливий період складається з транспорту і транспортної інфраструктури незалежно від форм власності, крім тих, що належать або передані Збройним Силам України та іншим військовим формуванням відповідно до мобілізаційних завдань, і призначається для забезпечення потреб Збройних Сил України та інших військових формувань, народного господарства і цивільного захисту в перевезеннях [21].

Паливно-енергетичний комплекс в особливий період забезпечує виробництво, передачу, постачання і використання енергоносіїв в особливий період (електричної та теплової енергії, обладнання, комплектувальних виробів, вугілля, торфу, нафти і газу та продуктів їх

переробки) відповідно до мобілізаційних завдань (замовлень), підприємствами, установами та організаціями паливно-енергетичного комплексу незалежно від форми власності для потреб Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних органів, підприємств, установ та організацій, а також населення [22]. До складу паливно-енергетичного комплексу в особливий період входять підприємства, установи та організації електроенергетичного, ядерно-промислового, вугільно-промислового та нафтогазового комплексів незалежно від форми власності.

Єдина система державного матеріального резерву України – Державний резерв як особливий державний запас матеріальних цінностей використовується для забезпечення потреб України в особливий період, надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам та організаціям з метою стабілізації економіки в разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, надання гуманітарної допомоги, забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [23].

Слід зазначити, що Єдина транспортна система України в особливий період, паливно-енергетичний комплекс в особливий період та єдина система державного матеріального резерву України є галузями національної економіки, однак вони надто важливі в питаннях забезпечення оборони держави, і тому розглядаються авторами як окремі складові.

Система забезпечення інформаційної безпеки визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері. До найважливіших завдань зазначеної системи в умовах збройної агресії РФ належать:

- забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації;
- захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної та релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації;
- розвиток і захист національної інформаційної інфраструктури.

Основними видами інформаційної діяльності є створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації.

Суб'єктами інформаційних відносин є фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень [24, 25].

Національна система кібербезпеки є сукупністю суб'єктів забезпечення кібербезпеки та взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного і технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Основними суб'єктами національної системи кібербезпеки є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України, які відповідно до Конституції та законів України виконують у встановленому порядку покладені на них завдання [26, 27].

Підготовка населення до оборони становить комплекс заходів, що проводяться за єдиним планом з метою забезпечення готовності населення до діяльності в умовах особливого періоду. Вона охоплює підготовку приписного складу і загальну підготовку населення.

Підготовка території України до оборони здійснюється для створення військам (силам) сприятливих умов для своєчасного та прихованого їх висування, розгортання, маневру, виконання завдань в операціях (бойових діях) і проведення заходів територіальної оборони, підвищення захисту (живучості) військ (сил), озброєння, військової техніки, оборонної інфраструктури, а також завдання втрат угрупованням військ (сил) агресора й ускладнення їхніх дій.

Організовує підготовку населення і території держави до оборони Кабінет Міністрів України.

Зазначені складові під час функціонування щодо виконання заходів і завдань оборони перебувають у відповідних відносинах та взаємодіють між собою.

Наприклад, міністерства та інші органи виконавчої влади, взаємодіючи, організовують і забезпечують виконання законодавства у сфері оборони, сприяють Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, розвідувальним і правоохоронним органам у виконанні ними завдань, здійснюють їх належне забезпечення за напрямками діяльності, узгоджують з Генеральним штабом Збройних Сил України та забезпечують проведення заходів щодо розвитку системи зв'язку, шляхів, транспорту, інших об'єктів інфраструктури і території держави та підготовку своїх галузей до оборони, забезпечують їх територіальну оборону, планують, організовують і контролюють виконання заходів з мобілізаційної підготовки відповідних органів управління, установ, організацій і підприємств усіх форм власності та взаємодіють під час виконання інших повноважень, які належать до сфери їхнього управління. Також підтримуються відносини та здійснюється взаємодія між підприємствами відповідних галузей національної економіки, оборонно-промислового комплексу під час виробничої діяльності із забезпечення потреб обо-

рони, проведення заходів з підготовки оборони, виконання інших заходів відповідно до розроблених програм і планів. Аналогічно будуються відносини та здійснюється взаємодія між іншими елементами моделі системи оборони.

Висновки

В Україні триває оборонна реформа, одним з важливих завдань якої є реформування та подальший розвиток основних складових оборони держави.

Оборона України формується на засадах, установлених вітчизняним законодавством з урахуванням низки інших факторів.

Існуюча система оборони має бути спроможна реалізувати визначений комплекс заходів держави щодо підготовки до оборони та її захист у разі збройної агресії. Для цього вона повинна об'єднувати військові, невійськові, виробничі, інформаційні, ресурсні й інші можливості всіх її складових.

На сьогодні існують декілька типів моделей систем оборони. До найбільш характерних можна віднести моделі, що склались у державах пострадянського простору, моделі для здійснення оборони за принципами «тотальної оборони» («всеосяжної оборони»), моделі, що формуються на принципах забезпечення колективної оборони.

Модель системи оборони держави слід розглядати як відображення сукупності елементів (компонентів) органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, національної економіки, сектору безпеки та оборони, цивільного захисту, інших складових державного устрою, яким законодавчо визначені повноваження, функції та завдання з реалізації системи заходів держави з підготовки оборони та її захисту в разі збройної агресії.

Сформований структурно-описовий обрис моделі системи оборони України дає змогу проводити її вивчення, оцінювання з використанням різних наукових методів і методик, ставити експерименти й отримувати нові наукові знання, створювати образи майбутнього об'єкта, висувати наукові гіпотези та на основі цього створювати нове, розробляти рекомендації щодо вдосконалення, модернізації, реформування, розвитку, набуття нових властивостей, можливостей тощо.

Під час функціонування з виконання покладених завдань оборони складові системи оборони вступають у відповідні відносини та взаємодіють між собою.

Існуюча система оборони не повною мірою забезпечила виконання завдань оборони держави під час відсічі збройній агресії РФ проти України. Тож вона потребує реформування і подальшого розвитку та формування її перспективної моделі.

У зв'язку із цим автори публікації пропонують науковцям, фахівцям та експертам із зазначеної проблеми висловити свої оцінки, погляди щодо системи оборони України, її моделі, функціонування окремих елементів, певних компонентів та системи загалом, надати пропозиції з реформування та визначення шляхів подальшого розвитку.

Перелік літератури

1. Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 941 від 31 жовтня 2018 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-2018-p#Text>.
2. У Міноборони України проведено заключне засідання Міжвідомчої робочої групи з питань проведення оборонного огляду. Інформаційне повідомлення [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. – Режим доступу : <https://www.mil.gov.ua/news/2019/12/12/u-minoboroni-ukraini-provedeno-zaklyuchne-zasidannya-mizhvidomchoi-robochoi-grupi-z-pitan-provedennya-oboronnogo-oglyadu/>.
3. Україна розбудовує сучасну європейську модель сектору безпеки і оборони [Електронний ресурс] // Galinfo. – Режим доступу : https://galinfo.com.ua/news/ukraina_rozbudovuie_suchasnu_ievropeysku_model_sektoru_bezpeky_i_oborony_307255.html.
4. Сисоєв В. В. Модель управління постачанням сил сектора безпеки і оборони держави в єдиній системі матеріально-технічного забезпечення [Електронний ресурс] / В. В. Сисоєв // Проблеми економіки = The problems of economy. – 2014. – № 2. – С. 144-153. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pecon_2014_2_21.
5. Зміцнення обороноздатності: модель оборонного планування за аналогією з НАТО [Електронний ресурс] // Центр воєнної політики та політики безпеки. – Режим доступу : <http://defpol.org.ua/index.php/aleia-heroiv/705-zmitsnennya-oboronozdatnosti-model-oboronnoho-planuvannia-za-analohiieiu-z-nato>.
6. Зварич С. С. Модель бойових дій сил та засобів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ [Електронний ресурс] / С. С. Зварич // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2012. – № 3. – С. 97–100. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sitsbo_2012_3_22.
7. Грант Г. Модель оборони: як зрозуміти стиль оборони країни [Електронний ресурс] / Г. Грант, В. Міленські // ЦДАКР. – Режим доступу : <https://cacds.org.ua/?p=2239>.
8. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
9. Про оборону України : Закон України № 1932-ХІІ від 6 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
10. Про Комітет з питань розвідки : Указ Президента України № 230/2020 від 17 червня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/2020#Text>.
11. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України № 1932-ХІІ від 6 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2015 року «Про додаткові заходи щодо зміцнення національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 139/2015 від 12 березня 2015 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#Text>.
13. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2017 року «Про Ставку Верховного Головнокомандувача» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 313/2017 від 10 жовтня 2017 р.. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313/2017#Text>.
15. Про Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс] : Закон України № 794-VII від 27 лютого 2014 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
16. Про військово-цивільні адміністрації [Електронний ресурс] : Закон України № 141-VIII від 3 лютого 2015 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>.
17. Про правовий режим воєнного стану [Електронний ресурс] : Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
18. Про військовий обов'язок і військову службу [Електронний ресурс] : Закон України № 2232-ХІІ від 25 березня 1992 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
19. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію [Електронний ресурс] : Закон України № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
20. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс] : № 5403-VI від 2 жовтня 2012 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
21. Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період [Електронний ресурс] : Закон України № 194-XIV від 20 жовтня 1998 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-14#Text>.
22. Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період [Електронний ресурс] : Закон України № 307-V від 2 листопада 2006 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-16#Text>.
23. Про державний матеріальний резерв [Електронний ресурс] : Закон України № 51/97-ВР від 24 січня 1997 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-вр#Text>.
24. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України № 2657-ХІІ від 2 жовтня 1992 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
25. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>.
26. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України [Електронний ресурс] : Закон України № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 96/2016 від 15 березня 2016 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n2>.